Alföldy Jenő

Válasz és választás a *Hitel* körkérdésére

Nehezebb kérdést nem is tehettek volna föl a *Hitel* szerkesztői, mint azt, hogy az utóbbi másfél évtizedből melyiket választom abból a három (vagy hat) kortárs magyar szépirodalmi műből, amely a legemlékezetesebb számomra. Tudom, ez csak játék, nem is lehetne más, ám a kritikusnak „halálosan" komoly játék, mint Puskin hősének kártyapartija *A pikk dáma* című elbeszélésében az életet vagy halált jelentő három lap (hármas, hetes, ász). Ezúttal melyik lesz ama három (vagy kétszer három) lap?

Játszom, ahogy tudok. Kockáztatok, cselezek, pókerarcot vágok. „Nem veszem észre", ha két lap összeragad. Belül kissé remegek az izgalomtól. Azért próbálok könnyíteni dolgomon. Tudomásul veszem, hogy a hozzám legközelebb állót meg sem említhetem.

Saját szempontjaim: csak költőkről beszélek. Jóval többet foglalkozom a lírával, mint az epikával vagy a drámával. Ezért a két utóbbitól eltekintek. Azért elárulom, hogy az ezredforduló óta Lázár Ervin *Csillagmajor*ja a legkedvesebb szépprózai olvasmányom. Miért? Mert annyira *költő*inek tartom. De ezt csak úgy, választáson kívül mondom.

Megvallom, a Hiteltől kapott körkérdés megszorításai húsomba vágnak. Fiatal korom óta sokszor eltöprengek, melyik a három (vagy hat) kedvenc költőm, s életművükből melyik a nekem legkedvesebb műalkotás. Ámde háromnál (hatnál) jóval több szempont merül föl bennem arra a kérdésre, hogy (jobb szó híján) melyik a legfontosabb költő és műve. Ha három (vagy hat) kedvenc kortársamat kell megneveznem 2000 óta, azonnal megjelenik tudatomban a negyedik, illetve hetedik és ki tudja, hányadik név a határról innenről és túlról.

Azután: mivel minden csúcsteljesítménynek megvan a maga specifikuma, számomra így hangolódik át önkéntelenül a kérdés: melyik a kedvenc szerelmi költeményem? Melyikben találom meg legmagasabb szinten a filozófia vívmányait? Melyik rendít meg legjobban? Melyikben ismerek rá legjobban a nemzetről kialakult véleményemre és a nemzethez fűző érzéseimre? Ki az, aki helyettem

Alföldy Jenő (1939) irodalomtörténész, kritikus, szerkesztő. Kecskeméten él.

tette föl azokat a sorskérdéseket, amelyeket csak versben lehet kimondani? Melyik költészetnek van a legnagyobb etikai ereje, melyikben találom meg a kategorikus imperatívuszt? Melyik költőnek a politikai nézeteivel azonosulok legjobban? Melyik a nyelvében, szellemében, szemléletében legmagyarabb vers? Melyik műre mondanám: ez nemcsak nagy magyar vers, hanem egyúttal világirodalom? Melyiktől menne előbbre a világ, ha hallgatnának rá az emberek? Ki képviseli legjobban a mintegy tizenhárom millió lelket számláló magyarságot? És a legkézenfekvőbb, mégis legnehezebb – Emanuel Kant-i – kérdés: melyik a *legszebb?* Vagyis: melyik lírikus műve tetszik legjobban „érdek nélkül"? E nehezen megkerülhető tizenegy kérdés nem fér bele az előírt három vagy a prózaírók árán kiválasztott hat költői műbe.

Jó költőket olvasva mindig az a legjobb líra, amelyet éppen tanulmányozok, az, amelyik megrendít, letaglóz, elgondolkodtat vagy fölemel. Szeretem, ha költő rokonszenves, és akkor is rokonszenves, ha zord, önmagát sem kímélve őszinte. A rangsorolás az igazi versélményeim között fölösleges. Az elmúlt huszonöt évben ezeknek a ma is közöttünk élő költőknek a verseskönyveiről írtam hosszabban-rövidebben névsorban: Antal Barnabás, Ágh István, Baán Tibor, Baranyi Ferenc, Benke László, Bertók László, Bihari Sándor, Bozók Ferenc, Buda Ferenc, Csontos János, Csoóri Sándor, Fecske Csaba, Ferencz Győző, Follinus Anna, Határ Győző, Jász Attila, Juhász Ferenc, Kalász Márton, Kemsei István, Keresztes Ágnes, Kerék Imre, Kányádi Sándor, Kiss Anna, Kiss Benedek, Konczek József, Lászlóffy Aladár, Markó Béla, Mezey Katalin, Nagy Gáspár, Oláh János, Pákolitz István, Pintér Lajos, Rózsássy Barbara, Serfőző Simon, Szőcs Géza, Tamási Lajos, Tandori Dezső, Tornai József, Tóth Erzsébet, Vári Fábián László, Zonda Tamás. (Azokat most nélkülöztem, akikről mint valamelyik antológia szereplőjéről jelzésszerűen írtam csupán.) Ez a harminc-valahány költő nem kevés, de mégsem elég: jókora hiánylista nyújtható be ellenem, főként az újabban föltűnt fiatalokból. Pedig számos folyóiratszámban érnek kellemes versmeglepetések – már azokban, amelyek eljutnak hozzám. És hiányérzetet kelt bennem, hogy e sorok írásánál korábban elhunyt, kedvenc, egykori kortárs szerzőimről hallgatnom kell.

Kétségtelen, hogy a fölsoroltak között „nagymesterek" éppúgy akadnak, mint „mesterek" és úgynevezett „kismesterek". Ezekkel a minőségi kategóriákkal mégis csínján bánnék: eszembe jut a zöldség- és gyümölcspiac, ahol a legszebb és legméretesebb almák a legdrágábbak, a kisebbek egy-két száz forinttal olcsóbbak, s a láthatóan hullottan összeszedett vagy a nem eléggé érettek még egy-két százzal kevesebbért megvehetők. Nos, „olcsó" vagy „olcsóbb" költészetet senki sem találhat a fölsoroltakban. Költőnek tartom mindjüket.

S most következzék az időszak kiemelkedő versélményeinek felsorolása. Kezdem a hölgyekkel, elfogultság helyett az olvasói élményeimre hagyatkozva.

Az elmúlt évszázad történelmének nyilvánosságra került tragikus eseményéről Tóth Erzsébet írt legmegrázóbban *Katyn* című versében. Nekünk, magyaroknak azért fájdalmas különösen ez a XX. századi történelemre (s már a XXI.

századira is) jellemző tömegmészárlás, mert Andrzej Vajda műalkotásának köszönhetően a megdöbbentő esemény hírértéke mítoszivá emelkedett, mint Káin gyilkossága, amelyre százezrek, milliók és tízmilliók halála licitált rá (bibliai mértékkel mérve) hatezer év alatt. Mítoszi szám a mondabeli ötszáz walesi énekes máglyahalála is – nem lehet méricskélni, mi a sok és mi a még több. Dreyfus egyszemélyes halála is jelképivé vált. Nagy Imre és társai mártíriuma is az lett. Jelképe az emberiség javíthatatlanságának, az erőszaknak, mint a holocaust, mint az egész második világháború az elsővel együtt meg mint mindaz, ami előtte, közte és utána történt: helyi háborúk, a terrorizmus és a nagystílű ipari környezetpusztítás és a lassú, de végnélküli mérgezés, sugárfertőzés napjainkban is. Tóth Erzsébetnek különös érzéke van arra, hogy mások helyett is fölidézze, mit érez egy emberséges ember az ilyenszerű rémtettek nyomán. Kötete, *A szálló por, a hulló csillagok* olyan mindennapos személyi tragédiákat is különös költői erővel közvetíti nekünk, amelyek a szerelemben, a családban és más emberi kapcsolatokban következnek be. Elég a vers ihletéhez egy elmaradt telefonhívás, egy halott madár az útszélen, egy hajléktalan látványa kukázás közben. Vagy csupán egy meghatározhatatlan hiányérzet, egy lelkiállapot, melyben fölsajdul a mulandóság érzése. „Minden vers alkalmi vers", mondta Goethe, ám a mi Pilinszky Jánosunk szerint az időszerűség zavaró kölönc a versen: az tartozik rá, amit az emberiség lelkiismerete sosem vethet ki magából. Tóth Erzsébet verseit az élet adta alkalom vagy a felizzó történelmi időszerűség mégsem „húzza le" a próza szintjére. Sosem marad elhanyagolható az a megindultság, amelyet ő megírásra méltat. S ha már sorskérdéseinket említettem föntebb, ezekben is kiválasztott szerepe van, mert illik rá az illyési jelző: a *védekező patriotizmus,* a nemzeti önvédelem a ránk uszuló, hol nemzetköziségnek, hol kozmopolitizmusnak feltüntetett nacionalizmus és minden diszkrimináció ellen.

Rózsássy Barbara válogatott verseskönyve, a *Fekete-fehér fénylés* a legéteribb költői művek közé tartozik. A szerzői lelkület, a peremvárosi lét meg az európai műveltség – főként a művelődéstörténeti humanizmus, a reneszánsz és a manierizmus meg a francia és a magyar szimbolizmus – egybeforrt vele: nem pusztán versben kifejezett műélvezet vagy nosztalgia ez valamelyik nevezetes kulturális korszak iránt, hanem bensőségessé szublimált lélekköltészet. Amikor tájakról, városokról, műalkotásokról ír, önmagáról nem sokat árul el, de mindig érezteti, hogy a puszta hangulatoknál sokkalta mélyebb lelkiállapotok és érzelmek alanya ő. Az idő fölöttit találja meg egy külföldi tanulmányút emlékében, egy baráti találkozásban (mely lehet akár képzeletbeli) vagy frissen szerzett élményében. Klasszikus és modern szépségekkel védett szigetet alkot és őriz a mai élet szennyes sodrában, sosem csupán önmagának, hanem a közösségnek, bárkinek, aki hajlik a szépre és a jóra. „Esztéta-költő" – ettől a besorolástól féltem, gondosan megmunkált verseinek szépsége miatt: nem divat a szép vers. Válogatott verseinek címlapján az a tükör, amelynek rámáján egy fiatal nő keze pihen (részlet egy Caravaggio-festményből), egyúttal pajzs – az önismeret pajzsa – a féltve őrzött világába illetéktelenül behatolók ellen, és közben a világnak az a gonddal kivá-

lasztott része, melyhez, a tükörbe tekintve, önképének köze van. A „tiszta költészet" kategóriájával azért még Mallarmé vonzó értelmezése nyomán sem illetném: lelkisége többnyire a földszagú valósággal szembesül. Mondhatná József Attilával: „teremtő bolygó friss humussza lelkem". Bár színei opálosak, a ködöt nem szereti, legföljebb a szimbolizmus homályát, s szívesen választja közegének a tiszta éjszakát. Műveinek finom anyagát (vö. a hindu *prána* fogalmával) a le nem tagadható durva tárgyi világgal szembesíti. A Duna-szag szinte megcsapja az olvasót *Duna-part, csend, magány* című költeményében, de a lét egyszerre valóságos és jelképes folyama meg is tisztul a versben, mint a modern víztisztító medencékben ihatóvá visszavarázsolt szennylé, s tisztább, üdítőbb szellemi élményhez már nem juttathatna minket. Önkéntelenül Kassák Lajos könyvcímére gondoltam verseit lapozva: „Tisztaság könyve". Ahogy a más formaelvű mesteré, sosem éreztet sterilitást ez a kristályosra csiszolt költészet: csupa lelkiség és csupa testiség, mint az érett reneszánsz madonnái a legszebb festményeken. Hús-vér modelljei azt sugallják, hogy egy az égi és a földi szerelem. A Gérecz Attila-ciklus és még sok versrészlet, utalás elárulja, hogy ő is azokhoz a történelmi alakokhoz vonzódik, akik jobbítani akarják a haza és a hazai kultúra sorsát. Korunk női Janus Pannoniusaként élményekben gazdag olaszországi verseivel is itthoni gyökereinek erős kötését bizonyítja. Lényegi európaiság az övé, nem a feslő „mai", hanem az évszázadokon átívelő, a patinás, amelynek István óta mi is alkotórészei vagyunk.

Következzenek a férfiak közül azok, akiket kiválasztottam. Elfogultsággal vádolhatnak, amiért elsőül Tornai Józsefet említem – de mit gondoltok, feleim, vajon miért róla írtam és írok könyvet? Nem azért, mert a legfontosabb verseket néhányadmagával együtt éppen ő írja mostanában? Az elfogulatlanság játékszabálya a fonákjáról is igaz: nem hagyhatom ki azért, mert vele foglalkozom legtöbbet nyolc-tíz éve. Hatalmas és töretlenül növekvő költői életművéből szinte lehetetlenség egyetlen művet vagy kötetet kiemelni, mégis megpróbálom: *Ember-fejű idő* című, hatvanhét részes versciklusa (*Csillaganyám, csillagapám,* 4.) 2008-ból sötét tüzű látomás és prófécia az emberiség történelméről. Lesújtó ítélet. Refrénszerűen vissza-visszatérő sora („s még mindig élünk") mégis fölemelő. Sugallata szerint azzal szolgálja ellenálló erőnket a gonosz kísértésekkel szemben, hogy megnevezi emberi fajunk önsorsrontó mivoltát s a jobbulás hiányát. Emberevő ősök, testvérgyilkosság, félelemből táplált vakhit, rabszolgaság, gyarmatosítás, álszent keresztes háborúk, inkvizíció, faji „felsőbbrendűség", ideológiával megtámasztott osztálydüh és zsarnokság, nagyhatalmi sakkjátszmák a kis nemzetekkel, s még megannyi történelmi gaztett volt előképe a napjainkban folyamatba lépett globális katasztrófának. A végső csattanó még hátravan, de vajon még meddig mondhatjuk: ellenükre „még mindig élünk"? Ez már (vagy még?) nem a remény feltámadása, inkább a rossz tudásának bizonyossága. A költő, József Attilával mondva, „okos fejével biccent, nem remél". Költészetére, az alkotó széles látókörének köszönhetően, illik a nemes értelemben felfogott *globális* – a földkerekségre és a kozmikus távlataiban szemlélt létre ér-

vényes – jelző. Eltéréseivel együtt ahhoz hasonlítható, amelyet végítélet-látomásaiban itthon Weöres Sándor és Juhász Ferenc mért föl még, nem mint „birtokát a tulajdonosa", ahogy József Attila mondta a téli ég alatt, hanem mint ahogy a tudásszomj lázas képzeletű örök diákja issza magába mindazt nyolcvanévesen is, amit a gyarló ember tudhat a létről.

Ágh István *Válasz hazulról* című verseskötete is kiemelkedő élményem volt a legutóbbi nyárról. Nem tudok betelni azzal a pontos korképpel, amely számos verséből feltárul a nemzedékünkkel egy időben zajlott történelemben. Jó ideje mintha két élete volna: egyik a valóság legsűrűbb közegében zajlik. Újra és újra megéli a falusi embereknek, őseinek, szüleinek sorsát, gyerekkorát, diákéveinek kiszakadás-élményét. Újraéli régi és későbbi találkozásait a forgandó történelemmel, szüleinek küszködését, bátyjának, Nagy Lászlónak a példaadását, saját örömét-bánatát – inkább az utóbbit, mint az előbbit. A másik életében Ágh István az ország centrumában élő, markánsan ítélkező, kiművelt „első nemzedéki" értelmiség emblematikus alakja, ahogy egyszer Csoóri Sándor írta róla, „gyarlóságaival együtt" is kora fölé magasodva. A „hetek" fogyatkozó költőcsoportjából vele sokszor együtt emlegetett költőkhöz, Buda Ferenchez és néhai közös barátjukhoz, Bella Istvánhoz hasonlóan őbenne találom meg a szép magyar nyelven kifejezett igazság nemzetmegtartó költőjét. Az igazság pedig, amelyet ők mondtak ki társaikkal, Ratkó Józseffel, Serfőző Simonnal és a velük rokon indíttatású kilencekkel együtt, a közösség igazsága: mindenkié, aki el nem tolja magától. Most is az tetszik benne, hogy minden cifrázat nélkül, szinte elbeszélő módban fejezi ki lírai mondandóját. Műve mint a jó tudósítók művei is, olvasmányos gondolati és ténylíra.

Markó Béláról mint költőről egyelőre kevés szó esik, mióta néhány évre elmerült a romániai politika életében, a maga belátása szerint szolgálva magyar és nem magyar honfitársait. (Ne felejtsük el régi és új sérelmeink sajgásában se, hogy „Hiszen magyar, oláh, szláv bánat / Mindigre egy bánat marad".) Az elvadult romániai diktatúra elleni harcból 1989 előtt ugyancsak kivette részét, akárcsak utána a lehetséges konszolidálásban, de az aktív politikától visszavonultan ma már szatirikusan ír az egykori szörnytársadalomról: a borzalom utólag nemcsak hátborzongató, hanem nevetséges is, szatírákra ihlető. S a zsarnokságot elszenvedők és utódaik az 1989-es fordulat után még mindig nem lélegezhettek föl eléggé. Markó Bélának most nem a politikai líráját emelném ki. Szeretnék rámutatni, mint korunk egyik legfilozofikusabb, egyúttal legkulturáltabb költő-nagymesterére. A szonett régóta (legalább a nyolcvanas évek közepén írt szonettkoszorúja óta) kitüntetett műformája. Ugyanolyan bravúrosan, elmésen s természetesen kezeli ezt az örök-modern, középkori eredetű, de mindig megújuló versidomot, mint a nála könnyedebb és általában játékosabb marosvásárhelyi költőtársa, Kovács András Ferenc is bármelyik formát, amelyet Európában és másutt valaha létrehoztak. Markóról is csak úgy mondhatom el véleményemet, hogy a maga szűkebb, igényes esztétikát követő „kultúrkörében" is szemügyre veszem, mint az úgynevezett második Forrás-nemzedék

kiválóságát. Átadta magát a természet, a szerelem és a létfilozófia élményeinek és a fegyelmezett versforma gondolattisztító hatásának. Olyan rend van köteteiben, ciklusaiban és egyes verseiben, amilyenre legnagyobb költőink törekedtek mindig az egyén és a közösség szabadságával együtt. *Szabadság és rend* a versben és az emberi közösségben. Az utóbbié jobbára csak álmodott rend. A valóságban számtalanszor ütközünk a társadalom kínos, torz formáiba. Olyanokba, mint 56-ban a Budapestre, 68-ban a Prágába bevonuló „hadrendbe", hatalmi hierarchiákba, dogmákba, bürokratikus rubrikákba, rabcellákba: ilyen a rend szabadság nélkül. A költő a tiszta igazság igényében most arra törekszik, hogy ellesse a természet évszak-, szín- és formaváltozásait, mert az igazi rend nem merev és mozdulatlan, hanem ésszerűen változó, mint a virágzás-gyümölcsözés-hervadás-áttelelés. A költő más témakörökben, a festményekről és más képzőművészeti alkotásokról írva, a tökéletesség igézetében mintha Istent szeretné megérinteni. Tornaival, Ághgal és a föntebb megnevezett két hölggyel együtt őt állítom napjaink költészetének élére, a nevükkel közéjük csempészett (és kénytelen-kelletlenül elhallgatott) más kedvenceimmel együtt.

Csoóri Sándor költőtársának, Nagy Gáspárnak írta, nem sokkal barátjának halála előtt: „Egy ország fekszik előttünk hanyatt a sárban, / dúdolunk neki, mint szent falurosszának, / bár nem tudjuk, haldoklik, vagy csupán részeg". A vers így folytatódik: „Ady kellene ide újra vagy egy korbácsos ördög, / hogy bezupálhassunk csapatába, a gomblyukunkban loboncos, fehér rózsa".

Ady adta ki utódainak a templomépítés programját. Nem túlzás templomépítőknek nevezni azon költőinket, akik szavaikkal dómot – lelki otthont – teremtenek a közösségnek. Csoóri Sándor visszaigazolja ezt. *Nagy, égi sálak* című költeménye így zárul: „Megy az idő, megy, megy veszettül. / Csak én maradok mindig […] egy folyton széteső ország parádés / romjai közt, hogy csiszolt porszemeiből / hegyeit s templomát fölépítsem."